

IDRIJA IN BITI IDRIJČAN - KAJ (VSE) JE TO?

Dragi Jože!

K pisanju sem se spravi pravzaprav zato, da se Ti zahvalim za prijazno vabilo ob obletnici ukinitve »Kapelj«, ne pa da kaj napišem za to priložnost. Dolžnost dekana Filozofske fakultete ljubljanske univerze, ki mi je trenutno zaupana, mi sicer ne »vzame vsega časa«, kot se reče, onemogoča pa mi predvideti, kdaj ga bom imel kaj na razpolago in kdaj ne. Poleg tega - in predvsem - pa se tudi nisem štel h krogu »Kapelj«, niti me vi niste imeli za svojega, čeprav sem pri »Kapljah« sodeloval z dvema prispevkoma: s polemiko oziroma dialogom s pokojnim Marjanom Rožancem. Tudi vaše osrednje skrbi in zaskrbljenosti v času »Kapelj« - pa tudi prej in potem - nisem delil, vsaj ne na vaš način /če sem ga prav dojemal/. Šlo je seveda za slovenstvo, narodno samobitnost, za jezik in za jezikovno in kulturno ogroženost...

Ko zdaj razmišljam o vsem tem, se mi zdi, da je v ozadju tudi drugačno doživljanje in dojanje Idrije in dejstva »biti Idrijčan«. Že v otroških letih sem občudoval tiste Idrijčane, ki so v Idrijo prišli od drugod, iz »sveta«, in se ji posvetili; pa tudi tiste, ki so iz Idrije odšli v svet in se tam uveljavili. Ene in druge sem poznal ali vsaj zaznal že kot otrok iz neposrednih življenjskih izkušenj; kasnejše zgodovinsko znanje je vrsto enih in drugih le še podaljšalo in povzdignilo. Ni treba, da jih na tem mestu in med nami omenjam. /Če pa sem že začel z omenjanjem svoje sedanje dekanske funkcije, naj spomnim, da sta bila po zatrevanju kolege zgodovinarja že pred nekaj stoletji Idrijčana dekana filozofske in teološke fakultete na dunajski univerzi./ Predstava, da bi kot rojen Idrijčan tudi ostal v Idriji, mi je bila od vsega začetka tuja, še več, prav neznosna. Prav zato pa po drugi strani - govorim povsem iskreno - toliko bolj občudujem tiste, ki ste ostali in vztrajali v Idriji, se našli in uveljavili v nekem načinu bivanja, ki je bil in je zame tako težko predstavljaliv. Zdi se mi, da Idrija in Idrijčani v zgodovini in vse do danes predstavljajo - da ne rečem: simbolizirajo - dvoje, na prvi pogled nezdružljivih značilnosti. Na eni strani odločenost in zmožnost vztrajati, preživeti tudi v najbolj nemogočih razmerah, ko se je treba zažreti pod zemljo, če že zemlja - razdrapana, nerodovitna, stisnjena - ob vsej svoji siceršnji lepoti tako rekoč ničesar ne da. Na drugi strani pa zmožnost življenja v izjemno neposredni povezanosti z »velikim svetom«, s konicami njegovega tehničnega, kulturnega, političnega razvoja - in to v dvosmerni povezavi, kjer se od sveta mnogo sprejema, a se mu tudi mnogo daje.

Seveda je v ozadju oziroma v osnovi ene in druge značilnosti geografski in zgodovinski položaj idrijskega rudnika, nečesa izjemnega torej, nasploh in za slovenske razmere. Toda ali nima ta dvojna podoba ob vsej idrijski izjemnosti in specifičnosti simbolno vrednost tudi za slovenski prostor in čas sploh? Ali ni za vso Slovenijo pesnik - Evrin Fritz - zapisal: »Gledano iz Amerike ali iz Pariza v tej deželi ni mogoče živeti«, pa smo vendarle preživeli ob vsej njeni majhnosti, nezaokroženosti, neplodnosti, prehodnosti. Po drugi strani pa ta dežela vendar ni in ni bila zgolj obrobje, zakotje, kamor svet prihaja z veliko zamudo, če sploh pride, in od koder v svet tako rekoč ni mogoče. Bili smo in ostajamo križišče, stičišče, ki sprejema,

posreduje, a tudi daje, če že ne nečesa /samo/svojega v smislu izvirnosti in samobitnosti, pa vsaj edinstvenega, ki nastaja na stičiščih različnega.

In tako smo spet pri »Kapljah«, njenem mestu, njenih temah in dosežkih.

Rekel sem že, da v času »Kapelj« nisem delil vaše - zdi se mi - glavne skrbi in glavne teme: narodnostne zaskrbljenosti zaradi ogroženosti slovenstva, slovenske samobitnosti, kulture, jezika. Bil sem prepričan - in sem še vedno - da Slovenci takrat, pa tudi kasneje, nismo bili zares narodnostno ogroženi. Srbohrvaščina oziroma jugoslovanščina na raznih področjih, priseljevanje /z juga/ in zdomstvo, novi in prineseni življenjski vzorci in navade, upadanje kmečkega prebivalstva, usoda manjšin onkraj slovenske/jugoslovanške državne meje itd., po mojem niso pomenili tega. Srbohrvaščina/jugoslovanščina v vojni, na TV, v državnih institucijah je bila vendarle umikajoči se ostanek neke polpreteklosti, ne pa nekaj na pohodu: jugoslovanstvo je bilo ustavno in uradno - tudi po Kardelju - družbeno-politična, ne pa narodno-nacionalna kategorija: naše manjšine so bile v primerjavi s preteklostjo in drugimi manjšinami prej dokaz redko videne vitalnosti kot pa nasprotno; demografska gibanja, deagrarizacija, urbanizacija so bili izraz in dokaz, da nismo od Boga pozabljena zakonjte, ampak da smo - čeprav z zamudo - vključeni v prav tiste in take tokove, ki so oblikovali in ki karakterizirajo moderno Evropo. Da se je število kmetov zmanjšalo in vsaj približalo številkam sosednjih evropskih dežel, da to ni šlo več na račun izseljevanja, da smo po vseh njegovih strahotah in stoletnem puščanju krvi tudi mi postali dežela priseljevanja - vse to je govorilo, da smo končno med tistimi, ki v modernem razvoju »dobivajo«. Prav tako so za to govorile in govore spremembe v slovenskem značaju, ali bolje rečeno v njegovi večji kompleksnosti in raznolikosti - ne glede, kako jih sicer vrednotimo. Ob delavnem, pridnem in ustrežljivem /do »višjih« in tujcev», se je množičneje pojavil tudi ukazovalni, vzvišeno nestrpni, tudi agresivni Slovenec. Slednje sicer še ne dokazuje zrele samozavesti, priča pa vendarle o bolj samozavestnem Slovencu, kot pa so ga predstavljali stereotipi iz preteklosti... In sploh: kdo naj bi nas potujčil ali celo asimiliral? Sosedje Hrvati, Srbi, s katerimi sploh ne mejimo, nekaj tisoč nacionalno neopredeljenih Jugoslovanov? Pa vendar: omenjena in sorodna dogajanja in procesi so /bili/ potencialno nevarni, tudi če niso pomenili že dejanske ogroženosti. Zares ogrožajoči bi postali, če se jih ne bi zavedali, če jih ne bi niti opazili, če bi se vključevali vanje brez razmišljanja o mejah, kjer se začno razmerja sprevračati - če ne bi bili pri soočanju z njimi tudi nacionalno občutljivi. Mislim, da je taka občutljivost obstajala, lahko pa rečemo, da ne bi obstajala v zadostni meri, če ne bi bilo narodnostne **preobčutljivosti** nekaterih, v tem primeru tudi vas pri »Kapljah«. Eden od klasikov sociologije, stari Durkheim, je v svoji slavni študiji o samomoru grobo in »funkcionalistično« zapisal: Če hočemo, da obstaja neka lastnost ali sestavina kolektivne zavesti v neki družbi v povprečju v zadostni meri, potem mora v posameznih okoljih in pri posameznikih obstajati v ekstremih. Bilo bi nevzdržno, ali še kaj hujšega, če bi nacionalna preobčutljivost v normalnih razmerah neposredno in sama določala politiko - v tem primeru bi imeli opraviti s politiko demografskega, kulturnega in duhovnega zatiranja, izločanja ali celo preganjanja. Toda brez pritiska preobčutljivih ne bi bilo ustrezne občutljivosti povečati, »dvigniti nacionalno zavest« zaradi spremenjenih in bolj ogrožajočih razmer. Takrat je še posebej pomembno, ali obstajajo v posameznih okoljih neke že pripravljene »rezerve«. Zato ni slučajno, da prav zdaj pomen »Kapelj« lahko bolje ocenimo in bolj cenimo.

Podobno velja seveda tudi za druge »preobčutljivosti«. »Preobčutljivost« za individualne

človekove pravice je lahko sicer nadležna, ko gre za velike nacionalne, socialne, kulturne, verske stvari, dokler njihovi nosilci že sami upoštevajo temeljne humane in moralne kategorije; toda dovolj je dokazov, da humanistična zavest hitro uplahne, če ni stalne »nadležnosti« tovrstnih »ekstremistov«; brez zavor in zadržkov s strani take zavesti pa je uresničevanje kakršnihkoli velikih nacionalnih, socialnih ali verskih ciljev neizogibna katastrofa za /pre/veliko število ljudi.

Zdaj že lahko rečemo, da je Slovenija uspešno izšla iz zadnjega kritičnega/prelomnega obdobja svoje zgodovine, obdobja, ko je bila osamosvojitve izjemno **nujna** /zaradi odločenosti srbske politike, da se z vsemi sredstvi spremeni Jugoslavijo v Srboslavijo/ in hkrati edinstveno **mogoča** /spričo svetovnih geopolitičnih sprememb z razpadom vzhodnega bloka in zrušitvijo partijsko-državnih sistemov/. Predvsem pa lahko rečemo, da smo bili za to notranje pripravljeni: ne le v tem smislu, da smo »zadosti hoteli« in bili dovolj odločni pri uveljavljanju samostojnosti; samo to hotenje in odločenost bi lahko pripeljali v notranje in zunanje katastrofe /čeprav seveda brez njih tudi ne bi nikamor prišli/. Pripravljeni smo bili tudi v tem smislu, da je bil slovenski politični in kulturni prostor dovolj moderno in pluralistično oblikovan, da ni dopuščal vseh poti in sredstev pri doseganju samostojnosti: ni dopuščal tistih poti, ki bi zaničale doseženo stopnjo človekovih pravic vseh prebivalcev Slovenije in ki bi vodile k samostojnosti preko podpihovanja sovraštva do drugih narodov in njihovih pripadnikov. Docela se seveda temu ni bilo mogoče izogniti, pa vendar je vsaj simptomatično, da v dneh bojev slovenska RTV ni podžigala razpoloženja z borbenimi nacionalnimi pesmimi. Resda verjetno tudi iz zadrege, ker so bile naše prave borbene pesmi doslej le partizanske /in domobranske na drugi strani.../.

Da je bil politično artikulirani in vplivni del slovenskega prostora tako večplasten in uravnotežen v svoji raznolikosti, je seveda posledica dogajanja zadnjih let in desetletij. Ne bi se spuščal v ocenjevanje, kolikšen je pri tem delež vpliva samoupravnega socialističnega sistema in politikov »starega režima« v zadnjih letih, ko so to pluralnost dopuščali in tudi pospeševali, koliko pa predvsem tistih, ki so znotraj sistema in proti njemu tako odprtost in raznovrstnost s svojo dejavnostjo izboljševali in jo vsebinsko konstituirali. Ideje, zavest, občutljivost, ki so jih izražale »Kaplje« v svojem času, so bile in so še pomembna, nepogrešljiva sestavina tega prostora. »Kaplje« zaslužijo, da se jih spominjamo, ker so s svojim temami in občutljivostjo nastopile v času, ko so bile drugačne od oficialnih in ko je oficialna politika javno izražanje drugačnosti težko tolerirala, ali je sploh ni. Skratka, delovale so v času, ko je bil sistem na prehodu iz enega svojih relativno liberalnih v izrazito neliberalno obdobje in ko so se zato pritajile ali izginile mnoge druge oblike izražanja drugačnosti. Tudi od tod dejstvo, da so v provincialnih »Kapljah« sodelovala »vseslovenska« imena kot Kermavner in Rožanc. Pri tem so tudi delovale na liberalen način: s pospeševanjem polemike in dialoga. Tudi od tod moje sodelovanje v »Kapljah«: v svojih pogledih nisem bil vedno drugačen od oficialne politike, bil pa sem vedno liberalen v smislu prepričanja o prednosti odprtosti in raznoglasnosti in o škodljivosti vsiljevane enotnosti, prepovedovanja enoumja. V tem smislu sem bil v časih in na področjih, kjer se taka liberalnost ni dopuščala, ali vsaj ni cenila, tudi »drugačen« - in bom tudi v prihodnje.

Mislím, da je ob »Kapljah« na koncu pisanja spet treba omeniti Idrijo. Ne vem, če boš vzel to kot dodaten kompliment ali kot zmanjševanje zasluga vaše skupine, toda zdi se mi, da sta bila vaš položaj in delovanje na nek način mogoča samo v Idriji. Bila sta zasidrana v tistih dveh

med seboj sprtih značilnostih, ki ju Idrija simbolizira: zagrizenosti v svoj prostor in hkratni izjemni odprtosti za gibanja v svetu in navezanosti nanje. Vaša osebna oziroma skupinska usmeritev je bila grobo in poenostavljeno rečeno nacionalistična /nisem rekel: šovinistična/ v času, ko ne oficialna politična ne prevladujoča kulturna zavest tega nista cenili /milo rečeno/. Toda vaša pozicija in način delovanja sta bila liberalna, odprta, dialoška, in to v času, ko je uradna slovenska politika postajala izrazito neliberalna, celo v primerjavi z bližnjim predhodnim obdobjem. Idrija kot da se ni pokorila ritmu svojega širšega slovenskega okolja, ker je ostajala zvesta svojima konstantama v njuni medsebojni sprti povezanosti. Ker/če/kadar ju uspeva uresničevati obe hkrati, ji ni potrebno slediti velikim nihanjem, ki nastajajo kot posledica zaporednega upoštevanja zdaj enega zdaj drugega imperativa in pritiska /zdaj nacionalnega, zdaj katoliškega, zdaj liberalnega, zdaj socialističnega.../. Ali ni lahko Idrija tudi v tem model, vzor za perspektivno slovensko državo in ravnanje?

Vem, da je tako videnje verjetno v veliki meri projekcija moje lastne držbe in usmerjenosti v Idrijo, Idričane in Slovenijo: da hočem videti Idrijo skozi sebe in Slovenijo skozi Idrijo, pa vendar. Nekaj pa zagotovo ni le videnje in projekcija, temveč izkustvo iz moje življenjske poti v Idriji; upam, da lahko rečem: izkustvo izobrazne generacije, ki je zrasla v Idriji v petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih. V času, ki ni maral razlikovanja, smo se med seboj politično, nazorsko, versko močno razlikovali in o tem tudi razpravljali, se prepirali, si dokazovali in nasprotovali. Toda ta nasprotovanja niso prerasla v sovraštvo; ob vseh nasprotovanjih nismo postali niti nasprotniki, na nek način smo ostali - prijatelji, pa čeprav smo se komaj da kdaj videli.

Naj s tem, dragi Jože, to svoje pismo ob »Kapljah« prijateljsko sklenem, Ti pa presodi, če ga boš lahko uporabil. Če ne, ga pač sprejmi kot pismo prijatelja, ki zaradi poklicne deformacije pri pisanju ne zna biti več tako konkreten in oseben, kot bi se za prijateljsko pismo spodobilo.

Tvoj

Marko Kerševan

Ljubljana, 1. september 1992